

'PARADOKS EUROPA'

Om det europæiske i europæisk etnologi

Af:
Marie Sandberg
Etnologi

ABSTRACT: Kort tid efter Bjarne Stoklunds tiltrædelse som professor i Materiel Folkekultur 1971 blev faget omdøbt til Europæisk Etnologi, som fortsat er dets navn i dag. Men hvorfor hedder det egentlig *Europæisk* Etnologi? Dette oplæg reflekterer over det europæiske i etnologien; ikke forstået som en empirisk eller geografisk af- eller begrænsning, men snarere som et situeret og modsætningsfyldt perspektiv, etnologien arbejder med analytisk og teoretisk. Jeg vil således argumentere for, at det europæiske er et udtryk for et refleksivt og relationelt arbejde, hvor vi som etnologer kontinuerligt må 'provinsialisere' det europæiske, herunder Europas selvforståelse som verdens centrum og motor, for derved at opnå nye forståelser af os selv som del af en historisk situeret og modsætningsfyldt flerhed.

NØGLEORD: Provinsialiseringen af Europa, enhed i mangfoldighed, universalisme vs. partikularisme, Europas krisetilstand.

Indledning

Kære etnologer, tillykke med fødselsdagen! Det er jo vores fælles fødselsdagsfest, vi fejrer, når vi i dag samles såvel på Søndre Campus som online, i anledningen af at det i 2020 er 60 år siden, at der blev oprettet et institut for faget Materiel Folkekultur, som senere blev til Europæisk Etnologi ved Københavns Universitet.

I anledning af den runde dag vil jeg reflektere over 'det europæiske' i europæisk etnologi. For hvorfor hedder det egentlig *europæisk* etnologi og ikke bare etnologi, og hvad betyder det? Eller rettere: Hvad vil vi gerne have, at det europæiske skal betyde i etnologien?

Navnet Europæisk Etnologi kom til i 1971, kort tid efter professor Bjarne Stoklunds (1928-2013) tiltræden, hvor faget blev omdøbt fra Materiel Folkekultur til Europæisk Etnologi. Samme navneændring fandt sted ved en række af vores søsterinstitutter i Europa, som f.eks. i Berlin, Wien og Graz, hvor navnet Europäische Ethnologie er genganger.¹ Denne nye navngivning var et led i et større tysk opgør med begrebet folkekultur, som faghistorisk er blevet kaldt 'Abschied vom Volksleben', altså 'afskeden med folkelivet' eller folkebegrebet (Kaschuba 2012, Kuhn 2015, Tschofen 2013). Det var en afsked, som udtrykte et ønske om efter 2. verdenskrig at bringe faget på afstand af Nazi-regimets politiserede dyrkelse af folket som et racemæssigt eller etnisk baseret nationalt fællesskab og mere tydeligt ind i en international sammenhæng. Navngivningen udtrykte således en vilje til at arbejde med ikke-nationale perspektiver på kultur og samarbejde over nationale grænser.

Men hvilken betydning har det europæiske i etnologien i dag? Det giver ikke mening at forstå det europæiske som en geografisk eller empirisk afgrænset enhed, for det europæiske findes over hele kloden: Det europæiske findes i sin mørkeste og ondeste form langt inde i Afrikas hjerte, som den polsk-engelske forfatter Joseph Conrad har beskrevet det i bogen *Heart of Darkness* (1899); det europæiske findes i Indiens regeringsformer, som den postkoloniale historiker Dipesh Chakrabarty har vist os i bogen *Provincializing Europe* (2000), og det europæiske fremstår som ideal og ledestjerne helt aktuelt i protestdemonstrationer imod 'Europas sidste diktator', præsident Aleksandr Lukasjenko i Hviderusland, efteråret 2020.

Fremfor en afgrænset enhed giver det således snarere mening at spore det europæiske i aftryk og efterladenskaber fra kolonialherrerens felttog og diktatorers ridt, og tilsvarende i visioner om at komme videre i historien og gøre det europæiske til motor i en positiv fortælling om fremskridt og civilisation.

Som etnologer kan vi bruge det europæiske som et analytisk perspektiv eller reflektivt redskab til at blive klogere på, hvordan vi forstår os selv som europæere på godt og ondt, og vores egne centrismer i forhold til en konkret lokalitet: Europa. Det indebærer med andre ord, at vi kontinuerligt 'provinsialiserer

¹I Øst- og Centraleuropa finder vi til gengæld langt oftere navnene "Institute for Ethnology and Cultural Anthropology" (f.eks. i Polen, Slovenien og Kroatien).

Europa', som førnævnte Chakrabarty (2000) kalder det. Det betyder ikke, at vi frakender os Europas intellektuelle arv og kulturhistorie, men at vi bestræber os på at undvige dens tendens til at universalisere os selv dvs. sætte os selv højest på historiens tinder (ibid, xi). På et analytisk plan betyder *provinsialiseringen af det europæiske*, at vi som etnologer kontinuerligt må 'af-universalisere' os selv ved at betragte verden gennem den Andens øjne for at forstå os selv som del af en historisk situeret flerhed. Anvendt på denne måde som et analytisk greb kan det europæiske med andre ord udtrykke noget *refleksivt, relationelt og situationelt*.

Jeg vil således i dette indlæg argumentere for, at det europæiske udtrykker en *modsnævningsfyldt, situeret relation* og at det i dag måske mere end nogensinde, i lyset af den globale pandemi, som udfordrer muligheder for udrejse og udblik, er helt centralt at vedblive med at undersøge denne relation selv-refleksivt ved at stille spørgsmålet, hvad det europæiske gør ved os og ved verden, og hvad denne relation skal kunne. Det vil jeg gøre i det følgende ved at præsentere tre forskellige måder, hvorpå det europæiske er blevet givet mening og har været anvendt politisk såvel som i etnologien. Hvor den første måde handler om *udligning* af forskelle, så handler den anden om *fejring* af forskelle. Den tredje måde handler om, hvordan vi kan overskride de to første forståelser af det europæiske.

Det europæiske mellem enhed og flerhed

Som illustration [fig. 1] har jeg indsat Hammer og Segl, dvs. kommunismens kernesymbol for industri- og landarbejdere, som her flankeres af nazismens soltegn: *Svastikaet* - Symbolet på den germanske races overlegenhed. Billedet er fra House of European History, det i 2017 nyåbnede museum for europæisk historie i Bruxelles, som er blevet etableret på initiativ fra Europa-Parlamentet, og hvis konceptuelle grundlag er udformet af en ekspertkomité bestående af historikere og museologer (for en samlet analyse af udstillingen, se Sandberg og Melchior 2018). Billedet er taget i 2017 i det udstillingsrum, som handler om totalitarisme som en fælles europæisk fortælling. Jeg inddrager billedet her som et første eksempel på, hvordan det europæiske gives indhold og mening, i dette tilfælde i museal praksis. Den kuratoriske pointe ved at fremstille nazismen og stalinismen side om side i museets udstillingsrum, er, at uagtet forskelle i forbrydelser, så er stalinisme og nazisme (og fascismen, kunne man sige, men som dog i udstillingen glimrer ved sit fravær) dog alligevel ens i den forstand, at de begge er eksempler på forbrydelser mod menneskeheden. Sidestillingen af nazismen og stalinismen bliver dermed et argument for, at vi har noget at være fælles om at komme væk fra: totalitære regimers ondskab og brutalitet (Se også Otto 2008). Sidestillingen bliver et argument for en europæisk identitet med rod i Oplysningstidens frihedsideal, og

med hjemmel i de universelle Menneskerettigheders grundsætning om menneskets frihed, lighed og ukrænkelige værdi.

Fig. 1. I udstillingen ved *House of European History* i Bruxelles står de to fotostater, der afbilder kernesymbolerne for henholdsvis kommunismen (Hammer og Segl) og nazismen (Svastika) side om side i samme rum. Det kuratoriske budskab er, at såvel nazisme som stalinisme repræsenterer totalitære regimer med alt hvad disse indebærer af ondskab og brutalitet. © House of European History. Foto: Marie Sandberg 2017.

Her bliver det europæiske ensbetydende med *en udligning af forskelle*, med andre ord en ret heftig analogi mellem to forskellige totalitære regimer i den europæiske historie. En harmonisering af en fælles europæisk erindring, kunne man sige. At være fælles om at bekæmpe totalitarismen er en del af ”modernismens metanarrativer” (Kleist & Jansen 2016, 377), en forestilling, man kan sige hører det 20. århundrede til, hvor totalitarismen frem til 1989 og Murens Fald blev brugt som afskrækningsmiddel mod kommunismen og som en fælles identitetsmarkør for de liberale demokratier (ibid. 376).²

Et andet velkendt greb anvendt i forståelsen af det europæiske er det, man kan kalde *diversitetsargumentet*. Det er et argument, der ligesom udligningsgrebet er særdeles velegnet til politiske agendaer om skabelse

² Efter 1989 fulgte en optimisme, hvor Fukuyama’s tese End of History udråbtes, men dog ikke viste sig at holde vand (Kleist & Jansen 2016 påpeger netop med Appadurai’s term at 1990erne blev ”a decade of superviolence” (Appadurai 2006, citeret i Kleist & Jansen 2016) med Balkankrigen og terrorangrebet på World Trade Center, USA, d. 11. september 2001.

af europæisk enhed. For diversitetsargumentet er inkluderende i sin natur, en hyldest til mangfoldigheden, og er i den forstand ufarligt – sådan som vi kender den i EU's eget slogan: enhed i mangfoldighed. Vi kan samles om, at vi alle er forskellige. Men det er en skrøbelig mangfoldighedens grund, for den kan slå over i en mere politisk sprængfarlig partikularisme, hvor forskelle bliver racemæssigt defineret eller etnisk begrundet, som vi så det så sent som i Balkankrigens etniske udrensninger og folkemord i 1990'erne.

De to perspektiver, enhedsargumentet og flerhedsargumentet, universalismen overfor partikularismen, har været genstand for mange undersøgelser indenfor såvel etnologien som i den europæiske filosofi. Således argumenterer den ungarske filosof Ágnes Heller for, at det netop er i modsætningen mellem de to figurer, at det europæiske kan defineres: Det er altså i modsætningen mellem på den ene side at være menneske, med Oplysningstidens løfter om universelle rettigheder og menneskets ukrænkelighed, og på den anden side at være partikulær borger i en nation med tildeling af rettigheder netop på grund af denne særstatus, denne partikularisme. Det er den modsætning, der ifølge Agnes Heller kendetegner *Paradoks Europa* som titlen lyder på hendes bog, udgivet kort før hendes død i 2019:

”Den nationalistiske fanatismes Europa og den universalistiske humanismes Europa er ét: Europa som inkarnationen af et paradoks” (Heller 2019, 16).

Med afsæt i Agnes Heller vil jeg således argumentere for, at der er en tredje måde, vi som etnologer kan forstå og arbejde med det europæiske på: For at forstå betydningen af det europæiske, må vi tage afsæt i, og *placere os i den modsætning*, Heller her skitserer. Vi må med andre ord *tage plads i det europæiske paradoks* med henblik på at undersøge modsætningen indgående, og med indgående mener jeg etnografisk, og i dens såvel emiske som etiske betydninger.

Den europæiske etnologi: Søndagsretorik eller realpolitik?

I bogen *Memorylands* fra 2015 skriver professor i etnologi Sharon MacDonald, at etnografisk informerede studier er gode til at vise betydningen af lokaliteters betydning, kontekst og kompleksitet. Af samme grund påpeger hun, at disse studier er mindre gode til at vise de bredere implikationer ved de etnografiske studier og dermed drage mere generelle konklusioner. Til dette formål mener MacDonald, at det europæiske perspektiv – i MacDonald's tilfælde særligt indenfor *memory studies* som er hendes forskningsfelt – velegnet til at vise uventede ligheder eller modsætninger, som kan prøve eller ryste vores vanlige måder at forstå tingene på.

Følger vi således Macdonald's opfordring skal vi bruge det europæiske til at ryste eller destabilisere, og dermed give vores etnografisk informerede, analytiske indsigter mere vægt, ved at vise *at de kan rejse og give mening i andre lignende kontekster*. Disse indsigter kan netop overraske ved at vise sig helt modsatte af hvad der foregår i vores europæiske nabolande.

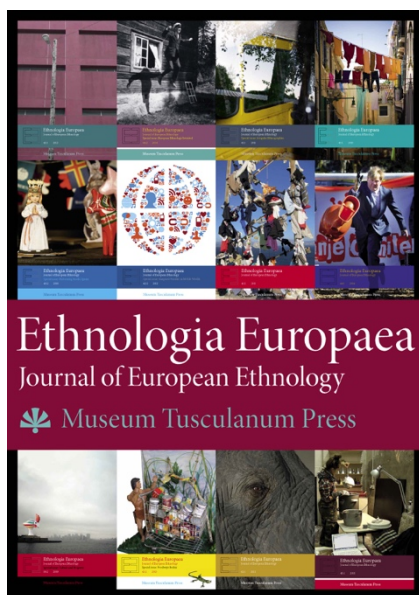
At stå i det europæiske paradoks giver samtidig mulighed for at gribe den europæiske diversitet an, på mere analytisk spændstige måder, end blot ved at hylde den ufarlige mangfoldighed som et gode i sig selv, fx ved at vise, hvordan de europæiske forskelle samtidig også er forenet i en fælles historie omkring kolonisering, imperialismen og nationalisering. Og ved at vise at der er en række opdelinger, hierarkier og magtforhold i denne 'europæiske forening', mellem øst og vest, mellem nord og syd, land og by, mellem rig og fattig, omstillingsparat og bagstræberisk – osv. (jf. Gregory 2015, 2).

Krisen som produktivt tidspunkt for at gentænke det europæiske i etnologien

Spørgsmålet, hvilken betydning det europæiske har i etnologien, er et spørgsmål, som i denne tid, i dette år, på denne dag, er vigtigere end nogensinde. Vi står midt i en global pandemi, som betyder, at alle vores konferencer er ved at blive aflyst eller udskudt. Vi kan omlægge og tilpasse os til online formater, som vi har gjort det i dagens anledning. Vi er fleksible og kreative, og vi kan køre på de relationer og netværk, vi allerede har etableret. Men vi står lige nu i en tid, hvor vi skal gentænke internationale conference-formater, samarbejdsformer og faglig udveksling for at vores forskning og feltarbejde på tværs af landegrænser ikke udtørres.

Det er i mine øjne af største betydning, at vi ikke har noget, der hedder 'Afdeling for dansk etnologi' eller 'Afdeling for national etnologi'. En dansk etnologi ville være ensbetydende med metodologisk nationalisme (Wimmer og Glick Schiller 2002) som reproducerer det nationale som afgrænset undersøgelsesgenstand. Etnologien er tværtimod kendetegnet ved en metodologisk *relationisme*, og har også i faghistorien flere eksempler på nationalstats-grænseoverskridende strømninger, som f.eks. 1920'ernes diffusionisme.

I mere end 50 år har det internationale tidsskrift *Ethnologia Europaea* udgivet den nyeste forskning indenfor feltet europæisk etnologi, et tidsskrift jeg her i 2020 har været hovedredaktør for i snart 8 år, i de sidste år sammen med Monique Scheer. Som daværende hovedredaktører Regina Bendix og Orvar Löfgren citerer tidsskriftets grundlægger den svenske etnolog Sigurd Erixon for at sige i tidsskriftets første udgave 1967:

“Ethnologia Europaea has set itself the task of breaking down not only the barriers which divide research on Europe from general ethnology, but also the barriers between the different national schools within the continent.” (Erixon, i Löfgren & Bendix 2008).

Figur 2. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* blev etableret i 1966 af etnologen Sigurd Erixon og har været udgivet siden 1967. Plakaten, som blev fremstillet til SIEF- konferencen, det internationale netværk for etnologer og folklorister, i Zagreb 2015, viser et udpluk af tidsskriftets farverige forsider. Grafik: Pernille Sys Hansen.

Der var således, ligesom med fagets navneskifte, i tiden omkring slut-1960erne et klart internationalt sigte og et ønske om at bryde ud af nationale fag-siloer, og som citatet antyder en positionering i forhold til 'general ethnology' som var datidens skel mellem etnologien som studiet af de europæiske folk (etnologi) og antropologien som studiet af de ikke-europæiske folk (etnografi) (Rørbye 1974, 2).³ Men som Bendix og Löfgren lakonisk konstaterer, blev dette ideal om at skabe komparative analyser på tværs af nationale grænser snarere en del af søndagsretorikken end en egentlig del af den europæiske etnologiske praksis (ibid., 5):

“(...)the need for Europe and comparisons lived more in the Sunday rhetoric of the discipline than in actual research” (Ibid.).

³ Tidsskriftets titel *Ethnologia Europaea* er moderne latin og betyder *Den europæiske etnologi*; bemærk i bestemt form ental. Det var en særlig mode i 1960'erne tidsskriftslandskab at bruge moderne latin – og den dag i dag findes tidsskrifter som f.eks. *Ethnologia Scandinavica*, *Ethnologia Fennica* og *Ethnologia Polonia*, hvis titler også afspejler denne trend (Se Sandberg 2014).

I denne krisens tid er det mere afgørende end nogensinde, at det europæiske og det internationale samarbejde ikke lander i søndagsretorik og skåltaler. Den dag i dag sætter det europæiske fortsat aftryk i faget fx i vores studieordning og i fagelementernes titler:

Danmark *i Europa* (1. år)

Kulturelle processer *i Europa* (2. år)

Europa i verden (KA)

I forbindelse med faget Kulturelle processer i Europa på Etnologis bacheloruddannelse har jeg nu i et årti draget ud i Europa på feltarbejde med studerende på 2. årgang, først i samarbejde med vores kære og nu afdøde kollega Lene Otto, senere hen med Niels Jul Nielsen og Marlene Paulin Kristensen, og en enkelt gang med Marie Melchior. Siden 2011 har vi været i Wien, Warszawa, Hamburg, Murcia, Bruxelles, Ljubljana, Zagreb på skift. Ikke mindst har vi mødt etnologiske kolleger, og vores etnologistuderende har fået erfaring med at samarbejde med unge mennesker med samme faglige baggrund (som kan være nok så forskelligartet!), og lavet feltarbejde omkring vigtige emner som: migration, klima, kulturarv, demokrati og aktivisme. Over 10 år er det blevet til i omegnen af 500 studerende, som har fået udfordret både sig selv og sine kolleger og set sig selv i nyt lys, de fleste er gået forandrede derfra – det er da en milepæl, der er værd at fejre!

Men den globale krise, vi nu står midt i, skal netop bruges til, at vi stopper op og spørger os selv, hvad det europæiske skal betyde for os. Som den græske antropolog Evthymios Papataxiarchis siger: *Kriser er definerende for enhver faglig disciplin* (Papataxiarchis 2015, s. 5). Vi skal således se den nuværende krise som et momentum og som anledning til at spørge, hvordan vi fortsat kan styrke og udvikle en etnologi, der placerer sig i det europæiske paradoks, og som gennem fagets metoder og teorier reflektivt undersøger de sameksisterende modsætninger mellem universalisme og partikularisme.

Konklusion

Konkluderende er min opfordring, at vi skal vedblive med at stille spørgsmålet, hvad det europæiske gør ved os og ved verden, og hvad denne relation skal kunne. Som jeg har argumenteret for, indebærer det:

- At vi må træde ind i det europæiske paradoks og kritisk undersøge dets anatomi.
- At vi anvender det europæiske til at lade vores etnografiske indsigter rejse og blive udfordret og generaliseret på nye måder

- At krisen tænkes ikke som en midlertidig tilstand, der skal overstås, men bruges kontinuerligt og produktivt til at om- og gentænke hvad vi vil med det europæiske og hvorfor.

Som en sidste opfordring til at betragte verden gennem den Andens øjne for at forstå os selv som historisk situeret flerhed, vil jeg slutte af med et kinesisk verdenskort anno 2015 [se ill. 3], hvor Europa er skubbet godt og grundigt væk fra centrum og ud i periferien. Ved kontinuerligt at betragte Europa udefra, og fra marginen, kan vi fortsat bliver mindet om nødvendigheden af at *'provincialisere Europa'*.

Tak for jeres opmærksomhed.

Fig. 3. Kinesisk verdenskort anno 2015, hvor Europa knapt kan anes i kortets periferi. Kun ved at træde udenfor vores vante perspektiv, kan vi blive mindet om vores egne centrismer, og forstå os selv som en del af en historisk situeret flerhed. Foto: Tao Tao Holmes, 2015. Kilde: <https://www.atlasobscura.com>

Litteratur

- Löfgren, Orvar & Regina Bendix 2008: Rethinking Europe as a field for European Ethnology,” *Ethnologia Europaea* 38(1), s.5-7. doi: <https://doi.org/10.16995/ee.1027>
- Chakrabarty, Dipesh 2000: *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference.* Princeton University Press.
- Gregory, Chris 2015: The case for a Eurocentric anthropology? In: Green, Sarah and Patrick Laviolette (eds.): *Rethinking Euro-anthropology.* *Social Anthropology*, 23, s. 7-9.
- Kleist, Nauja & Stef Jansen 2016: Hope over Time – Crisis, Immobility and Future-Making. In *History and Anthropology* 27:4, s. 373-392.
- Heller, Agnes 2019: *Paradoks Europa.* Informations Forlag, København.

- Kaschuba, Wolfgang 2012: Einführung in die Europäische Ethnologi. 4. rev. udgave. CH Beck Verlag, Berlin.
- Kuhn, Konrad 2015: Europeanization as Strategy. Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology. *Ethnologia Europaea* 45(1), s. 80-97. doi: <https://doi.org/10.16995/ee.1139>
- MacDonald, Sharon 2013: "The European Memory Complex" i *Memorylands - Heritage and Identity in Europe Today*, Routledge, s. 1-26.
- Otto, Lene 2008: Kommunismens eftermæle: Museer og erindringspolitik i Østeuropa. *Nordisk Museologi* 2008,1-2, s. 5-32.
- Papataxiarchis, Evthymios 2015: For a European union of anthropological localities. In: Green, Sarah and Patrick Laviolette (eds.): *Rethinking Euro-anthropology*. *Social Anthropology*, 23, s. 332-333.
- Tschofen, Bernhard 2013 On Everyday Life: Fates of the Obvious in European Ethnology. In: Scheer, Monique, Thiemeyer, Thomas; Jöhler Reinhard; Tschofen Bernhard (eds.) *Out of the Tower: Essay on Culture and Everyday Life*. Tübingen: Vereinigung für Volkskunde, s. 72-83.
- Rørbye, Birgitte 1974: Etnologi og samfund. *Fortid og Nutid*, Bind XXV, 5-6, 1974.
- Sandberg, Marie 2014: *Ethnologia Europaea Revisited: Launching Future Ethnologies*. *Ethnologia Europaea*. *Journal of European Ethnology* vol. 44, issue 2, s. 5-16.
- Sandberg, Marie og Marie Riegels Melchior 2018: House of European History mellem paneuropæisk og postnational erindringspraksis. *Kulturstudier* 9(1), s. 140-166.
- Wimmer, Andreas & Nina Glick Schiller 2002: 'Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences'. In: *Global networks* no. 2, issue 4, s. 301-334.

